

KONZERVATÍV IRODALOM

A két háború közötti időben a hivatalos-konzervatív irodalomnak sikerült megtartani minden pozíciót, melyet még a múlt század kilencvenes éveiben szerzett meg magának. A hivatalos irodalom képviselői juthattak be az Akadémiára, vezették a Kisfaludy és Petőfi Társaságot; részesültek akadémiai és egyéb jutalmakban. De kezükben volt az oktatásügy is, és érdekeiket több folyóirat, napilap képviselte; csaknem korlátlanul uralkodtak a tudományos életben, a tudományos szaklapokat is nagyjából konzervatív szellemben szerkesztették. Herczeg Ferenc folyóirata, az 1894-től megjelenő Új Idők ebben az időszakban is megtartotta népszerűségét a keresztény és nemzeti szellemű polgárság, kispolgárság körében, elhódítván a megcsontosodott Budapesti Szemle olvasóközönségét is.

1923-ban a Magyar Irodalmi Társaság támogatásával induló Napkelet a háború utáni írónemzedék folyóirataként jelentkezett, a keresztény nemzeti írók tömörítését foglalta programjába. Tormay Cecil szerkesztette, előbb Horváth János és Hartman János, majd Németh Antal és Kállay Miklós közreműködésével. Tartózkodó, választékos stílust igyekezett meghonosítani, előkelő hangnemben védelmezte a konzervatív nemzeti eszményeket: míg az Új Idők megmaradt a családi, társasági szórakoztatás fórumának, a Napkelet nagyobb szerepre, nemzeti hivatásra tört, s a Nyugat versenytársa akart lenni. Amint az első számban közreadott szerkesztői program vázolta, a régi nagy tradíciók elapadtak, a közszellem megromlott és „szellemi életünkben fajunk szinte gazdátlan tért hagyott”, s a nemzeti lélek elsősorban a hivatására ocsúdó irodalom serkentésével születhet újjá. A Napkelet ezt a megújhódást akarta szolgálni, azonban saját programját is csak helyel-közzel válthatta valóra: a folyóirat története a konzervatív irodalom kimerülésének, eljelentéktelenedésének a története. Kiemelkedő íróknak otthont adni már nem tudott, verstermése és szépprózája — kevés kivétellel — sohasem emelkedett a középszerűség szintje fölé, kritikai munkásságát is inkább a védekezés és elutasítás gesztusai szabályozták, noha lapjain időről-időre kiváló tudósok, esszéisták is föltűntek, irányító szerepet a kor irodalmában nem tölthetett be. Karaktere is mihamar elmosódottá, bizonytalanná vált: írói egyet-mást kölcsönöztek a Nyugat stílus-eszközeiből, polgárjogot nyert körükben a mérsékelt impresszionizmus és szimbolizmus, ám a folyóirat még formálisan sem tudott lépést tartani az irodalom fejlődésével. Szekfü Gyula, majd Eckhardt Sándor Magyar Szemléje (1927—1944) a Napkelettel rokonszenszelmű, de tágasabb horizontú tudományos folyóirat rendszeresen közölt igényes, jól tájékoztató irodalmi tanulmányokat is, s egyik forrása, sugalmazója volt a feltámadó esszéirodalomnak.

Az egyházi érdekeltségű folyóiratok sorában a Protestáns Szemle (1899—1944) erkölcsi idealizmust és a józan, mérsékelt haladás elvét képviselte. Elsősorban tudományos, kritikai tájékoztatásra törekedett; a jobbára protestáns

szellemű szépirodalomnak alárendelt szerepet juttatott, kritikai rovata azonban igyekezett figyelemmel kísérni az irodalom változásait. 1919 után főszerkesztője Ravasz László volt, nevesebb szerkesztői: Zsinka Ferenc, Áprily Lajos, Makkai Sándor, Kerecsényi Dezső. A „politikai katolicizmus” konzervatív szárnya a Magyar Kultúrából, Katolikus Szemléből, Nemzeti Újságból formálódott. Ez az irány felemelte szavát a hitlerizmus és a fajmítosz ellen, de más oldalról egyik fő sugalmazója volt a mítoszteremtésnek és a metafizikai világképnek, s az egyház nagy tekintélyét fenntartó „hivatásrendűség” állam-eszméjét vállalván, nem tagadta meg rokonszenvét az olasz típusú fasizmus iránt sem. Az aktív katolicizmus irányzatai között a Korunk Szavát (1931–1939) korlátozott demokratikus törekvések és a szociális felelősségérzet különbözteti meg. A katolikus irodalom egyik középpontjává szerveződött a politika-mentesség és modernség jelszavával föllépő Vigilia (1935–1944 — Aradi Zsolt, Balla Borisz, Possonyi László szerkesztette). Egyik fő feladatának tartotta a modern nyugat-európai katolikus irodalom megismertetését, eszményítette Charles Péguyt, akinek romantikus kapitalizmus-ellenességében, a tisztes patriarkális szegénységet dicsérő műveiben a társadalmi feszültséget áthidaló korszerű gondolat alapjait találta meg. Nem mond ellent ennek az, hogy vallásos alapon az irracionalizmus esztétikáját próbálta megújítani, kárhoztatta a magyar irodalmat, hogy a látható, racionális valóságra korlátozza magát, lemond az imaginárius világ ábrázolásáról, a láthatatlan látomások napvilágra hozásáról, s ezáltal a „metafizikátlanság” szűkösségébe zárja magát. A Vigilia teret adott a neokatolikus írói mozgalomnak is, melynek újszerű kísérletei egyszerre fejezték ki az irrealitás „menedékét”, a menekülés és hátatfordítás élményeit, de a barbárság elleni tiltakozást is.

Érintkezett a konzervatív eszmekörrel, de „őrségváltásra” tüzelő nacionalista és antiszemita úszítása folytán szélsőséget képviselt a jobboldali radikalizmus publicisztikája. Molnár István és Pethő Sándor pátozatos, nagyotmondó, olesó retorikájú írásai hatásosan ötvözték egybe a régi szokások, az ősi faji érények védelmét a korszerű nacionalizmus és legitimizmus jelszavaival. A Magyar-ságnál töltött csaknem két évtized múltán, Pethő Sándor 1938-ban alapította meg a Magyar Nemzetet, melynek németellenes iránya a haladó irodalom egy részét is magához vonzotta.

Szerepel még a korban, noha irodalmi súlya már alig van, a Gyulai Pál, Lévy József, Szász Károly triászának örökét elfoglaló hagyományos irányú költészet. A hivatalos irodalomnak ez az ága a Petőfit és Aranyt követő „népnemzeti” iskola idős képviselőiből és új követőiből szerveződött. Lírája a józanságot és megfontoltságot eszményítette, a mértékletes és biztonságos középosztályi élet erkölcsi, érzelmi világából alkotta meg nemzeti ideáltípusát; feudális tradíciókat felelevenítve, a magyar etnikum tisztaságát oltalamzta. Higgadt életbölcselettel törvényként ismételte, hogy csupán a hagyományok őrzése biztosíthatja a nemzet létét, s a modern élet épp a faji crényeket őrző

múltjából semmizni ki a magyarságot. Ezért törekednek a nemzeti eszmények idealizálására, ezt szolgálja náluk az érzelmek klasszicizmusa, a szemérmes és idilli hang, az erkölcsi tisztaság ápolása. E békés, családias légkörű, magyaros és vidékies színezetű lírában a költői én háttérbe húzódott, természeti, nemzeti és népi életképek jelentek meg, erősen tárgyias rajzolattal. Egyszerű érzelmvilág jellemezte, az erkölcsi normák és puritán családi eszmények sekélyes hétköznapisága, szürke leírása, és sémyszerűségben megnyilatkozó ihletformák uralma.

A szív egyszerű dalait énekelték, de ezek a dalok ellaposodtak és gondolatlanná váltak az epigonok tollán, — a lírai tartózkodás és férfias szemérem gyakorta a filiszter érzelmi és gondolati szegénységévé torzult. A városi élettel nem tudtak megbarátkozni és benső kapcsolatba kerülni; Szabolicska Mihály, Kozma Andor vagy az irredenta költészet éppúgy „bűnös Budapestről” beszélt, mint Tormay Cecil rosszindulatú *Bűndosó könyve*. Hozzájárult mindehhez a magyar ősi földnek, a vidéki életnek és falunak megszépítő ábrázolása, a magyar paraszt faji karakterének eszményi rajza, a romlatlan erkölcsnek, érintetlen hagyományoknak a védelme. Nemzeti érzésük, magyarságtudatuk nem terjedt ki a jelen életének befogadásáig, jobbra ünnepi alkalmak megverselésére, ódai köszöntésére korlátozódott. Napvilágot látott még néhány eposz, versesregény is, mely a múlt feudális színezetű dicsőségét próbálta elavult eszközökkel életre támasztani. (A magyar őskorból merítette tárgyát Kozma Andor *Turán* című ösregéje — 1922 — és *Honfoglalás* című eposza — 1926 —, ekkor jelent meg Vargha Gyula *Vitézi énekek* című költeménye — 1923 — is. Elbeszélő költemény Bárd Miklós *Vezeklése* — 1920 — és *Köd* című munkája — 1937.) Ez az idős költőnemzedék (Vargha Gyula, Kozma Andor, Bárd Miklós, Szabolicska Mihály, Sajó Sándor, Jakab Ödön), mely a századforduló és századelő éveiben élte virágkorát, a kor irodalmi életében már semmi szerepet nem játszott, a Kisfaludy és Petőfi Társaság s részben az Akadémia falai között, mindenestül a múltban élt. Gondolkodásukra, korral szembeni magatartásukra Szabolicska Mihály kifakadása a jellemző, aki még 1926-ban is azzal utasította el Adyt és a Nyugatot, hogy ugyanazt jelentik az irodalomban, mint a társadalom életében a — bolsevizmus.

A konzervatív irodalomnak 1919 után jellegzetes új ága alakult ki, majd a 30-as évek végétől egy második virágkört is megélt: az irredenta költészet. A Reményik Sándortól Gyula diákig terjedő skála sokakat fogad magába: az őszinte tanácsstalanság, útvesztés fájdalmát kifejező lírát éppúgy, mint a magyar katonaezredek dicsőítését, militarista szellemet, félrevezető úszítást és terület-visszaszerzésére buzdító alantas propagandát. Az irredenta költészet — Reményik Sándor az egyetlen kivétel — sekélyes hazafisága, szólamos nemzetieskedése a „népnemzeti” irányzat stílusformáiból élt, — az epigon költészet az irredentizmusban jutott el a szellemi és irodalmi mélyponthoz (Gyökössy Endre, Vályi Nagy Géza, Szatmáry István).

A hattýúdalát zengő hagyományos élményvilágú és készen kapott esztétikai formákból élő költészetet e korban kezdte felváltani, majd szerepét is betöltötte az újszerűbb mondanivalókat és stíluseszközöket kialakító líra. Mécs László szociális katolicizmusa, Reményik Sándor átszellemült, áldozatos magatartása és metafizikai sóvárgása a régebbi stílussal való rokonságot is őrzi, de elkülönülésről, a „korszerűsödés” szándékairól és gondjairól is vallomást tesz. Magányos, egyéni út Áprily Lajosé, aki természetáhitatába és formakultuszába zárta magát a társadalmi fenyegetettség elől, dalolván, hogy „a mélyben él az ember --- fájdalom”.

Az összekötő, egységbe hangoló mozzanat az irodalomnak ebben a részében is a világnézeti tartalom. A konzervatív és hivatalos írók nyílt és becsmérő ellenségei voltak a forradalomnak, a szociális feszültség elkendőzésére törekedtek, idegenkedtek minden változástól, a magyar faji alkat fő jellemvonásának a radikalizmussal ellentétes józan szemléletet jelölték. A valóságos helyzet ábrázolásának feladatát megkerülve, idilli színezetű nemzeti egységet hirdettek, és nemzeti vezetőerőként a magyar földbirtokososztályt és az azzal szövetséges polgárságot mutatták meg. A konzervatív irodalom, ha látott is bajokat a társadalom életében, a nemzeti egység magasztos érdekeire hivatkozva, a kibékítő megoldásokat kereste. Megelégedett a felszín rajzával, és kereste a szórakoztató, kedélyes, anekdotikus történeteket. Másfelől a „magyar finitizmus” nemzeti búsongása jellemezte: a patetikus nagy szavak, a fedezet nélküli érzelmek kultusza; szívesen ábrázolta a nemzetért magát feláldozó nemes emberi példázatokat. A történelmi középosztály és a kispolgárság felelősség és belátás nélkül tekintett vissza a háború és a forradalom eseményeire. Trianon felszította a revízió vágyát, a jobboldali lapok állandó témájává lett az antiszemitizmus. Elterjedt az a legenda is, hogy destruktív izgatás és az idegen fajúak összeesküvése okozta az összeomlást és a nemzetiségek elszakadását. Így vált a forradalom mindazért felelőssé, ami az ellenforradalom számiláját terhelte. Ez érteti meg a történelmi regény nagy szerepét is. Új divatja támadt a hősi múltat és a magyarság „egyedül vagyunk” mitológiáját kifejező történelmi regénynek, s általánossá vált az a nézet, hogy a magyarságra földrajzi helye és faji értékei révén különleges szerep hárult az európai történelemben. „Hosszú-hosszú és kegyetlen századokon át Magyarország a végső európai ország s félő, hogy ma is az, s ő Európa és a kereszténység bástyája és pajzsa. Régi szólam és változatlan érvényű” — írja Joó Tibor. (Magyar nacionalizmus, 33 l.)

HERCZEG FERENC, a nemzeti klasszikus

A konzervatív irányzat Herczegh Ferenc személyében ünnepelte a „nemzeti génusz” megnyilatkozását. Herczeg részére az úri könnyelműséget atyafiságos együttérzéssel ábrázoló, felhőtlen világú művei még a századforduló

táján szerezték meg a rendkívüli népszerűséget és már ekkor hozzájuttatták a különféle hivatalos elismerésekhez. A Nyugat-ellenes tábor benne látta Jókai és Mikszáth egyenes folytatóját. A két háború közötti időben pedig a rendszer szellemi és politikai közéletének koszorús tekintélyévé emelkedett. Kitüntetésekkel halmozták el: 1919 után felsőházi tag lett, 1927-től a Revíziós Liga elnöke, a Tudományos Akadémia igazgatótanácsának és a Corvin Rendnek tagja. Az Akadémia egyes-egyedül Herczeget találta arra méltónak, hogy Nobel-díjra terjessze elő (1924) — az irodalomtörténeti-esztétikai indoklást Horváth János írta meg, kiemelve *Az élet kapuja* című regény egyetemes érdekét és erkölcsi idealizmusát. (Horváth János: Herczeg Ferenc, 1925.) Még 1919 előtt szenvedélyes küzdőtársa Tisza Istvánnak, képviselőként pártpolitikai harcok részese, s a polgári radikalizmus, a készülő forradalom ellen irányított Magyar Figyelő című folyóirat szerkesztője (1911–1918), a forradalom után publicisztikai és irodalmi munkásságát mindjobban az „egységes” nemzeti gondolat, a konzervatív hazafiság eszmekörének formálása határozza meg. Konzervatív és nacionalista körök szelleméhez híven, azt vélte bizonyíthatónak, hogy a nemzeti fejlődés legfőbb akadálya a pártoskodás; a történelemnek az a tanulsága, hogy a magyarságot a belső villongások, a megosztó ellentétek vitték katasztrófába. Az új korszakára jellemző gondolatokat először *Két arckép* (1920) című tanulmánya fogalmazta meg. Mutatja ez az írás, hogy a történelmi változásokból semmit sem volt hajlandó tudomásul venni; a forradalomra dühödt szidalmakat szórt; Tisza István és Károlyi Mihály arcképének hamisító elrajzolásai a „legigazibb magyar embert” és a forradalom „démoni dilettánsát” állították egymással szembe — megalkotván ezáltal a történelmi számvetésre rest „középosztályi” gondolkodás egész korszakra érvényes alapképletét. A Pesti Hírlap főmunkatársaként is a politikai küzdelmek mérséklésére, nemzeti összetartásra intett: ő honosította meg a viszálykodó magyarságot sújtó „turáni átok” kifejezést. (*Napkelte előtt*, 1937; *Gondok és gondolatok*, 1942.)

Ezt a felfogást elsősorban történelmi regényei és drámái sugalmazták, már a század eleje óta, de a háború, forradalom és Trianon után korábbi művei is új értelmet, más hangsúlyt nyertek. (*Ocskay brigadéros*, 1901; *Pogányok*, 1902; *Bizánc*, 1904; *Árva László király*, 1917; *Az élet kapuja*, 1919; *A fogyó hold*, 1923; *A híd* 1925.) Az új helyzetben, az ellenforradalom viszonyai között, a romantikus nacionalizmus és irredentizmus légkörében már nem csupán a vonzó hősök kultusza, a szenvedélyek történelmi viharzása, a nyelv stilizált előkelősége, tartózkodó pompája és nemesak a kor- és tájfestés új ingerei keltettek visszhangot. A kor irodalma példát kapott e művek újszerű tárgy- és ihletvilágából és felette időszerűen értelmezhető átfogó gondolatokat a magyarság történelméről, a nemzet létének értelméről, a váteszi jövődőlés és a józan értelem ötvözetében. A konzervatív hazafiaskodás eszményeit és sarkalatos gondolatait találta meg az akadémizmus már a *Pogányok* című regényében is: a „különleges magyar probléma, a Nyugat és Kelet megütközése lett a regény tárgya”

— írta maga Herczeg találóan egyik visszaemlékezésében (*A gótikus ház*). A Kelet és Nyugat nemzetet felörlő ellentéte minduntalan visszatérő eszméje e korszak hivatalos-konzervatív és nacionalista irányú gondolkodásának. „A keleti forró vér és a nyugati hűvös fegyelem összeütközése mint motívum, a kereszténység elleni Árpád-kori lázadások magyarázata s egyéni tragédiák szülője azonban szinte közhellyé vált az irodalomban s méginkább a nacionalista publicisztikában” — írja irodalomtörténetében Schöpfung Aladár. (Tormay Cecília *Az ősi küldött* című romantikus trilógiája a 13. századi magyar történelemre is ezt az ellentétet vetíti rá.) Ugyanígy az erkölcsi idealizmus optimizmusával mérsékelt fájdalmas, tragikus eszmekör, a nemzeti magárahagyottság, az „egyedül vagyunk” egyszerre hősi és gyászos, fenséges és tragikus színekbe öltöztetett hitvallása is Herczeg műveiben fogant meg példát állító módon. *Az élet kapuja* Bakács Tamás sikertelen küldetésével és a magárahagyott magyarság látomásával zárul: „Feketén fog ráhengeredni a nagy pogány éjszaka. És meg fogunk halni. Mert meghalni, azt tudnak a magyarok.” Mind észrevehetőbbé, majd komoly tárgyú munkáiban szinte kizárólagossá válik az erkölcsi tanítás, — a szenvtelennek, fölényesnek, ironikusnak ismert író, midőn a nemzet tanítójaként szól: a lelkiismeretet kívánta ébreszteni és az erkölcsi megjavulásba vetette reményét. *A fogyó hold* (1923) című török tárgyú regénye is arra int, hogy a megfogyatkozott és megnyomorított magyarság csak akkor juthat értékes, sőt nagy történelmi szerephez, ha az erkölcsi tartalmú hazafiság megvalósítója lesz és lelki fölényével győzi le a körülményeket. Erkölcsi mintát fogalmazott meg az *Északi fény*-ben (1929) is, kimondván, hogy a forradalmakkal ellentétben, az emberi szívekben valósulhat meg az újjászületés: a jövő útja az egyéni tökéletesedés.

Herczegnek ezek a művei — és *A nap fia* (1931), *Pro libertate* (1936) című történelmi regényei is — válaszolni kívántak a forradalomra. Tragikus eszmekör, a régi történelmi nagyság fényének idézése és a transzcendens alapú erkölcsi példázás jelöli gondolatainak fő irányát.

Herczeg azonban nemcsak az erkölcsi színezetű konzervatív hazafiság képviselője. Ösztönzését és hatását a két háború közötti időszakban még egy másik tárgykörben és ízlésformában is felismerhetjük. Egyik meghonosítója — a francia színpad nyomdokain járva — a nem olcsó eszközökkel dolgozó, de a tartalmasabb mondanivalókat megkerülő szórakoztató társasági színműírásnak; az eszménytelen, szellemesen csevegő, nagyvilági szalonok légkörét életre keltő vígjáték- és bohózatírásnak is. Az *Ocskay brigád*rossal, a *Bizánccal*, *A hiddal* egyidőben, azokkal párhuzamosan rendre írta a *Kék róka* (1917) típusú műveit is — a nemzeti tragédiák szomszédságában a könnyelmű és felhőtlen jókedv, a teljes gondtalanság darabjait.

Herczeg nemcsak a gavallér, könnyűvérű, de mindig úri magatartású huszártiszt és a Gyurkovics lányokat hozta be az irodalomba, — a felsőbb társadalmi körök embereinek egész galériáját alkotta meg, és ezáltal ösztön-

zést adott egy újszerű, akadémikus szellemű, de az idők változására is figyelő „társasági irodalom” létrejöttéhez, amelynek a kifogástalan úriember az ideálja, aki a társadalmi feszültségekről tudomást sem vesz, megkerüli az életbevágó kérdéseket, legfeljebb néha említi, de kényesen vigyáz a középosztályi ízlésnek megfelelő választékosságra, és egyaránt szól a történelmi középosztályhoz, a magasabb közhivatalnok-réteghez, de a polgársághoz is. Herczegről írja Barta János: „Volt életében egy korai időszak, amikor a verseci polgárfiú még nem asszimilálódott teljesen a magyar urak világához — s valahol a fennkölt klasszicitás és a hűvös előkelőség mögött mindig őrzött valami fenntartást, valami szkepszist és derűs kiábrándultságot kora társadalmával s talán az egész élettel szemben.” Az akadémikus irodalom életében klasszikussá magasztalt fejedelméhez már csak az előkelő tartózkodás, a derűs melegség és az erkölcsi értékek szilárd hite illett, vagy a megvidámító, elszórakoztató történet, az újromantika csillogása. S noha megőrizte a nemes célzat és szórakoztatás elegyítésében a századforduló világfelfogását, érzés- és gondolat típusait. — a keresztény-nemzeti egység fogalmával sem a bírálattal, sem az ironiával már nem fért össze, és a dzsentrí-színezet is veszített erejéből. Tárgy- és eszmeköre a „jó társasághoz” idomult, az új „nemzeti középosztály” igényeihez: a vidéki kastély lakóit éppúgy ábrázolta, mint a pesti nagypolgár villa-szalónéletét. Herczeg Ferenc, Tormay Cecil és az akadémikus konzervatív irodalomnak nyomukban járó írói (Csathó Kálmán, Zsigray Juliánna) a múlt század utolsó harmadának zavartalan életérzését, az „úri magyarság” életstílusát őrzik műveikben, klasszikus emelkedettség és ünnepies pózok objektívnek tűnő formáiban, vagy az anekdotázó elbeszélés, meleg kedély, az intim kedvesség és szórakoztató történet romantikájában. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi hagyományát idomítják hozzá egy önmagát túlélő társadalom életideáljaihoz. Birtokbavett világukat nemigen növelték, de képesek sem voltak rá, mert megújulás szükségességét nem érezték. Tájékoztatásukat még leginkább a múlt újraértelmezésével vélték teljesíthetőnek: a magyar történelem folytonosságából próbáltak erőt meríteni, a hajdani nemzeti nagyság és nemzeti katasztrófák tanulságait szerették volna a jelen számára közvetíteni. (Surányi Miklós, Gulácsy Irén, Szentmihályiné Szabó Mária.)

Az akadémizmus és köre a világot széppé színező romantika és az alklasszikus józanság formáiban, a tragikus vagy az anekdotikus hangnemben a nemzeti felmagasztosulás ígézetében élt, a nemzeti nagyság ábrándképeit sugalmazta, s tovább erősítette a társadalmi önáltatás, a vidékies elzárkózás és a szellemi restség tudat- és érzésformáit. E „magyaros” veretű irodalom a történelem menetéről nem volt képes helyes fogalmat alkotni, s noha az életbevágó kérdéseket megkerülte, mégis a „nemzeti sorsérzés” kifejezésének méltóságát követelte magának. De feledésbe kellett merülnie az egész irányzatnak, mert önáltató illúzióira az idő cáfolt rá, a történelem mondott fölötté ítéletet.

A SZÓRAKOZTATÓ IRODALOM

Az újabb polgári irodalom átlageredményeit, könnyen hasznosítható eljárásait felélő regény- és színműírás megteremtette a közönségsikerre számító szórakoztatás új műfajait: megszületett a sikeres, nagy példányszámú regény több változata, a színpadot elárasztotta a középfajú dráma és a könnyű vígjáték romlékony, selejtes tömege; nagy népszerűsége jutott a regényes életrajz — *vie romancée* — és a riportregény; hódított a háborús és hadifogoly emlék-irodalom, a semmitmondó történelmi regény és a szerelmi limonádé. A „siker-irodalom” igényesebb teljesítményei és alantas, esztétikai értékkel nem is szembesíthető darabjai egyaránt a polgári irodalom periferiáján helyezkednek el. Sem jobb szerzőit, s kivált tehetségtelen és nyegle iparosait mélyebb felelősség, nagyobb becsvágy nem is sarkallta — nem vállaltak részt a Nyugat második és harmadik nemzedékének törekvéseiből, még ha némelyikük indulása ígéretes volt is, többre becsülték a pillanatnyi népszerűség vonzását, mint a komolyabb munkát. A második és harmadik nemzedéktől mindenekelőtt az értékkülönbség választja el őket, mert míg ezeket az irodalomtörténet joggal számontartja, akár azon a jogon, hogy egy elmúló világot és egy szerepét eljátszott osztály, a polgárság életét örökítették meg elégikus és bíráló hangon, vagy azért, mert „alvajárók”, „kincskeresők”, „fellegjárók” módján a menekülés meg a kitörés módozatait keresték a barbár világból, s a magyar próza megújítására is törekedtek — addig a siker-irodalom szerzői az írói felelősség parancsát nem ismerték.

A konzervatív-nacionalista irodalom és a szórakoztató divatos műfaj igen messze esett egymástól. A szórakoztatás mindig igyekezett időszerű vagy éppenséggel „modern” lenni; társadalmi bázisát elsősorban a városban találhatta meg, jellegzetesen városi termék is, innen van urbánus témaköre és ízlésvilága. Nyelvében sem kapcsolódott a hagyományokhoz: szójárása, stílusa inkább a polgári irodalom „lesüllyedő” kincsei közül merített, s nem folytatta Jókai, Mikszáth, Gárdonyi hagyományait. De nem követte a konzervativizmus kedélyes anekdotázását, sem az akadémizmus fennkölt klasszicizáló stílusát. Közvetlenebb, frissebb, újszerűen érvényesülő eljárásokat alkalmazott; felhasználta a lélektan új eredményeit, mégha gyakorta gépiesen is (Földi Mihály), alkalmazta az új stílusvímányokat: a montázs-technikát és a szimultánizmust (Körmendi Ferenc), élt az elsőszemélyes előadás és az intimitás új sugallataival (Bródy Lili). Életérzése nem a megállapodott, a viszonyokat konzerváló középosztály-közhivatalnokrétegé, és idegen tőle a dzsentrí úri magatartása is. Igyekezett valamit közvetíteni a kor nyugtalanságából, az élettempó új ritmusából, sőt a bizonytalanság-érzésből, a válsághangulatból, a kis egzisztenciák megingásából (Földes Jolán). Érzékeltetni akarta, hogy a háború előtti békeévek mindenestül elmúltak és elhamvadtak a régi, nyugalmas élet formái.

Mindez csak a divatos irodalomnak igényesebb szerzőire vonatkozik. De ez az újszerűség még Földi Mihály, Bródy Lili, Körmendi Ferenc könyveiben is jobbra csak felület és külsőség: felhígult formában jelentkezik, és gyakori, hogy nem több egyszerű átvételnél. Földi Mihály műveiben az intellektuális nyugtalanság metafizikai ködveréssé silányul; Bródy Lili regényeiben a belső monológ, a közvetlen előadás, a kis dolgok kultusza a mondanivaló hiányának leplezésére is szolgál; Körmendi Ferenc mindazt belezsúfolja regényeibe, ami a „modernség” külső ingereit ébresztheti. A könnyű sikert azonban épp ez a tetszetős, érdekes forma, az izgalmas cselekmény és a felületen rekedő mondanivaló biztosíthatta. A kor igényes polgári kritikája — a Nyugatban és más folyóiratokban — fel is hívta a figyelmet az érdekkeltetés olcsó fogásaira, a mindent rendbehozó befejezés hamisításaira. Nem volt azonban ritka a mérték elvétése sem: Nagy Endre az *Isten országa felé* című Földi-regényről azt írta a Nyugatban, hogy hozzá fogható mű *Az ember tragédiája* óta magyar nyelven nem született. Az *Isten országa felé*-t a Pen Club világdíjára is javasolták. Egyesekből az üzleti érdek csinált sikeres író: Körmendi *Budapesti kalandja* elnyerte három angol könyvkiadó nemzetközi regény-pályázatát; Földes Jolán *A Halászó Macska utcája* című regényét ugyancsak egy nemzetközi pályázat első díja juttatta kétes világhírhoz.

A szórakoztató irodalom nemcsak a sznob igényeket elégítette ki — alantasabb, iparszerűen előállított tömegtermékeinek írói gyakran az irodalmias külsőt is mellőzve, sorozatban gyártották a giccs és ponyva silány darabjait. (Aszlányi Károly, Bókay János, Bónyi Adorján, Bozzay Margit, Erdős Renée, Forró Pál, Vaszary Gábor, Török Rezső stb.) Ez a nagy tömegben megjelenő ál-irodalom igazában nem is tartozik az irodalomtörténeti vizsgálódás körébe: eltemetődött azzal a világgal együtt, melynek kispolgári szemléletű, giccses szórakoztatását vállalta.

TORMAI CECIL (1876–1937) megalapította, s indulásától halála évéig szerkesztette a Napkelet című folyóiratot. Vezetője volt a keresztély-nemzeti kurzus céljait szolgáló Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSz).

A század elején megjelenő, utánérzésekből született novellái keresett eszközökkel, üresen csillogó művésziességgel középkori és mitológiai tárgyakat dolgoztak fel (*Apródszerelem*, 1900; *Apró bűnök*, 1905). Első nagyobb műve (*Ember a kövek között*, 1911) finom műgonddal megírt, impresszionista stílusú regény; a horvátországi Karszt-vidéken játszódik, misztikus jelképpé növekedik benne az öntudatlan boldogságban élő kecskepásztorlány és az alföldi legény szenvedélyes szerelme. Sorsukban a faji alkat és a determináló természeti környezet különbözősége nyilvánul meg: a lány ösztönös, mintegy a természettel együtt élő lény, míg a legény egy haladottabb világból érkezik a számára idegen környezetbe, érzelmvilága gazdagabb és többértű, mint amazé. Az egyéni sorsokat nagy, elemi törvények irányítják — mondja a regény —, eleve kijelölt sorsa elől senki nem térhet ki. Két fiatal tragikus sze-

relme is a természeti környezet — a vad, zabolátlan szláv hegyvidék és a hallgatag magyar alföld — ellentétét hivatott érzékeltetni. Legnagyobb sikerű műve, *A régi ház* (1914) a vérkeveredéssel, a fajok asszimilációjával foglalkozik — Thomas Mann Buddenbrookjára emlékeztető — nemzedékregény, mintegy évszázados időt átívelő formájában. A vagyonos német városi polgárság meghonosodását és lassú beolvadását három nemzedéken kíséri végig. Ulwing Kristóf építőmester alapítja meg a család vagyonát, a pesti Dunaparton álló régi házat is ő emelteti; szilárd, erős akaratú ember, a polgári haladás híve: arra büszke, hogy neki is része van a gazdagodó és szépülő város életében. A következő nemzedékek nem öröklik az öreg Kristóf erényét és polgári józanságát: fia tehetetlen és gyöngé ember, nincs benne már kezdeményezés; tétlenül nézi, hogyan megy veszendőbe apja vagyona; az unoka pedig már züllésbe is sodródik, híján van minden polgári erénynek. A harmadik generációhoz tartozó Ulwing Annának lesz a sorsa, hogy családi életének tragédiája árán is megértse az idő jelét és a férje sorsában rejlő célzatos üzenetet. Illey Tamás elszegényedett dzsentri, már nem éri meg ősi földjei visszavásárlását, pedig ez lett volna élete értelme: „Csak az a család marad meg, melynek a gyökere a földben van. A városi kövezetre hiába hinti a fa a magvát, ott nem létezhetik tartós élet. A polgári családok csak házak, a legtöbbje három emberöltőre szól. A falusi ember a föld.” A regény befejezéséből dzsentrinosztalgia és misztikus jelentés szól. Férje halála után Ulwing Anna Illére költözik — s a regény ezáltal azt is mondja, hogy vissza kell találni és azonosulni kell az ősi földdel, s a városnak találkoznia kell a vidékkel, mert a magyarság igazi őrzője a föld.

Az *Emberök a kövek között* és *A régi ház* nem érdemtelenül jutott elismeréshez. (Horváth János a harcterről küldte haza elismerő, méltató bírálatát. *A régi házat* az Akadémia Péczely-díja jutalmazta, és mindkét regény több külföldi kiadást ért meg.) De Tormay számontartható értéket adó pályája ezzel le is zárult. Gondosan cizellált novellái (*Viaszfigurák*, 1918) az első kötetek témáit ismétlik, vagy a művészsors és a művészi szép problémáját feszegetik — kevés eredetiséggel, sok romantikával, a századelő miszticizmusának eljárásai szerint, mely a vallásos gondolatot is az artisztikum pompájába hurkolta. Hivalkodó írói becsvágyával sem élményvilága, sem mondanivalójának tartalma nem állt arányban; a forradalom után hivatalosan elismert nagyság lett, irodalmi szalont tartott fenn, folyóiratot szerkesztett és politikai szerepléshez is hozzájutott — csak művei nem születtek már. Amit ezután írt: a hivatalos apologetika ismérvei szerint készült.

Hírhedt naplója, a *Bűjdöső könyv* (1921–22) a forradalomról rajzolt torzkép, útszéli módon rágalmazó. Gyűlölködve mondja, hogy a magyar alkattól idegen minden társadalmi radikalizmus, a forradalmak is idegen fajúak, elsősorban a zsidók hozták az országra; de a forradalomban vétkes a magyarság eredeti mivoltától elidegenedett, „bűnös Budapest” is. Élete

nagy művének szánt történelmi trilógiája *Az ősi küldött* (1934–1937) befejezetlen maradt. Mint sok korabeli történelmi regény, az elkészült két kötet is (*A csallóközi hattyú*, *A túlsó parton*) a magyarság régi hitének és régi nagyságának eltűntén borong, és a győzhetetlenség érzületének akar ébresztője lenni, hogy kiölje a nemzeti kishitűséget és lemondó hangulatot. A műnek azonban nincs igazi, átható gondolata: élményvilága szűkös, leírásai hosszadalmas, érdektelen epizódokat sorakoztatnak egymás után, a hangsúly mellékes motívumokra terelődik s nyelvi választékosságát, előkelő tónusát, festői díszítéseit már a korabeli olvasó sem érezte időszerűnek. Korrajzának történelmi hitelességét is vitatták a megjelenéskor: a trilógia a 13. századra teszi a kereszténység és pogányság összeütközését. Finomnak szánt célzataiból az olvasható ki, hogy hősenek, Ungnak a sorsában, tépelődéseiben a magyar tragédiát kívánta ábrázolni, Kelet és Nyugat végzetes összeütközését és a hajdani honfoglaló magyarság dicsőségének elvesztését. Ung Párizsból tér haza, az országot Batu kán barbár hordái fenyegetik, a király hatalmát visszavonás bénítja és a betelepült kúnok is veszedelmet ígérnek. Szerelme, Kinga elpusztul, a betörő tatárok fölégetik az országot, a király csatát veszт Muhi-nál és fut nyugat felé. Ung elindul, hogy megkeresse a régi istent, mert a büszke és bátor népnek a kereszténység lett a megrontója. „Valamikor a mi öklünkől reszketett a világ, reszkettek a német tartományok és a gallusok agyába rontottuk a kardunkat. Valamikor adót fizettek sok körülvaló szomszédok és hódolt fejedelmek és népek térdeltek a magyar király előtt.” Bár eszközei finomabbak, előadása és célzatossága tartózkodóbb színezetű — *Az ősi küldött*-nek is a kor nacionalista szellemű ábrándkergetői közt a helye.

SURÁNYI MIKLÓS (Felsőmindszent 1882 — Budapest 1936) zsúfolt, látványosságra törekvő regényei a romantika és naturalizmus keresztezéséből született felemás alkotások — konzervatív szemlélet lép bennük frigyre élvezteg dekadenciával. Legtöbb hősét különleges szabásúnak mintázza, nagy szenvedélyek megszállottjának, akiknek sorsát akarat és cselekvés, hajlam és lehetőség egyensúlytalansága szétdúlja és értékeit fölöslegesen elpazaroltatja. Szerették Mereskovszkijhoz hasonlítani: a történelem nagy látványaihoz vonzódott, festői és drámai mozgalmasságú tablók alkotására törekedett; meg is volt benne a nagyvonalú történelmi kompozíciók iránti érzék — jelentős művet mégsem alkotott. Megrajzolta a századvégi kisváros életét sok életrajzi elemmel (*Kantáte*, 1918). Több művében a nemesi családok pusztulását, vagyoni és erkölcsi lezüllését ábrázolta (*Domoszlay*, 1921; *A mindenható asszony*, 1923). *A mindenható asszony* még szokványos szerelmi történet, giccses fordulatokkal; nagyobb igénnyel készült a *Csodavárók*, a földbirtokos dzsentri regénye, mely család történetből nemzeti történetre szélesül: „a Péterffy-, Grónay-, Gundy-család az egész ország. A magyarok mind. Az egész nemzet egy nagy Péterffy-család.” Bírálóbb és keserűbb a hangja, mint Herczegé; belátja, hogy a békebeli könnyelmű és gondtalan

évek maradi gondolkodású dzsentrijét halálra ítélte az idő, és miként Herczeg Ferenc vagy Zilahy Lajos, ő is azt látná szívesen, hogy dzsentrijei polgári pályákon, az üzleti és kereskedelmi életben érvényesüljenek. A nemesség hanyatlását Surányi is megértő együttérzéssel rajzolja, a vagyonos földbirtokos-osztályban ugyanis a politikai és szellemi tehetséget becsülte; elégtelen búcsúztatói szerették volna elhitetni, hogy ezzel az osztállyal sírba száll a művészet és kultúra fenntartója. A háború és forradalom éveit Surányi is vízvázasztónak tudja, és bár a *Csodavárókban* a dzsentri nemzeti illúzionizmusát korholta, bírálatát egy újabb vágyképpel altatta el: bízik a Péterffyek fiatal, életerős nemzedékében, akik az eltékozolt ezer holdak helyett majd a hatvan holdas vitézi telken virágoztatják fel az új csodát és hozzák el az ország megtisztulását. Surányi igazában a nemesség és arisztokrácia világában érzi otthonosan magát, ahol megtalálhatta az előkelőség csillogását, a pompázó élet artisztikus külsőségeit, az öncélú művészetkedvelést, de a társadalmi bomlás vonzóvá színezett dekadenciáját is, a hétköznapiaságtól elzárt élet fojtó, terhes levegőjét és a vétkezésben örömet találó szerelem erotikáját.

A Domoszlayak, ezek a féktelen, külön nagyurak az ő szívéből lelkedezett hősei, őket avatja a tudomány és a művészet igaz értőivé, de mert vérükben hordják a végzetüket is, mámorosan tobzódó életüket mindenáron heroizálni szeretné, s alakjukat tragikus fenséggel felruházni. Erre azonban sem eszméi, sem jellemteremtő ereje nem bizonyult elegendőnek, és minduntalan törést okoz a valóságos látás és illúzionizmus ellentéte is. Ezért is találunk regényeiben annyi leíró részt: a lendületes elbeszélő állandóan arra fanyalgodik, hogy átadja a szót a publicistának vagy a művelődéstörténet ismerőjének, hogy az epikai kompozíció hézagait különféle betétekkel kitöltse.

Liberális színezetű konzervativizmusának egyik meghatározó vonása, hogy a forradalomban veszedelmes eltévelyedést látott, a *Csodavárókban* is a konzervatív oldal durva pamfletstílusában foglalkozott 1918–19-cel s az ellenforradalmi konszolidálódást összefoglaló történelmi esszéjét (*Bethlen István*, 1927) is ez a hangnem jellemzi. Történelmi regényeiben nagy feladatokra vállalkozott, a korhűséget azonban gyakran a művelődési viszonyok leírásával helyettesítette. Regényei a magyar középkorról, Mátyás humanizmusáról és a bécsi kongresszus idejéről szólnak. (*A trianoni páva*, 1916; *A szent hegy*, 1917; *A nápolyi asszony*, 1924) Széchenyi Istvánról nagyszabású művet tervezett, de ebből csak a kalandosságot és romantikus szerelmi szenvedélyt hangsúlyozó első rész készült el (*Egyedül vagyunk*, 1936).

KOMÁROMI JÁNOS (Máca 1890 — Budapest 1937) mélabús, érzelmes és lírai hangulatú regényei legtöbb együttérzéssel a zempléni, felsőtiszavidéki tájat és ennek a tájnak szegényeit rajzolták. Ő maga is onnan származott; a sárospataki kollégium eminens tanulója szegénységből küzdötte fel magát. Több művében örökítette meg gyermekkori élményeit, a nyomorgó, lázadó

indulatú „kozákok” életét. „Szívenütötte ez a meg nem nevezhető szomorúság, amely osztályostársa volt ifjú éveiben is már s elkísérte egész életében. Talán kétségbeesett fájdalomú őseitől örökölte, akik zúgolódás nélkül szenvedtek a szegénység terhe alatt egy évtizeden keresztül” (*Régi ház, az országútnál* 237. l.). Jellemző előadási módja a jóízű humorizálás és naiv megindultság, a fel-lengzősségtől sem mentes érzelmi hangoltság, a borúra hajlamos meseszövé. La-za szerkesztésű regényei nem törekedtek korfestésre, alakjait sem reális kiterjedésükben ábrázolja, hanem csak néhány vonással eleveníti meg őket. Regényeiben a hangulatnak jut a legfőbb szerep: az idilli, lírai sejtelmes mese-hullámnak, mely minden tárgyát átítatja és azt az érzést kelti, hogy régen esett dolgokat, hajdani történeteket szólít életre a csöndes, búsongó hang. Szívesen emlékezik, lírai megindultsággal szövegeti a múlt képeit és gyakran folyamodik a megszépítéshez. Életszemléletében föllelhetjük az elnéző optimizmust is, mely a mesei hangulat kedvéért megmarad a felületen és nem tekint szembe a valósággal. Világnézetét patetikus negyvennyolcasság formálta, „a sárospataki kollégium milléniumi negyvennyolcasságát a nyomor komolyabb színeivel festve át” (Németh László); otthonról hozta a Habsburg-ellenességet, Trianon meg nacionalista indulatokat szított fel benne. Történelemlátásában a naív illúzió elegyedett tiszta indítékú, ellenzéki-kurucos hazafiassággal és a protestáns középrétegekre jellemző érzelmes megbékélést, társadalmi kiegyenlítődést kereső nézetekkel. A múltban élt, korának újabb fejleményeire nem volt válasza; a konzervatív irodalomnak így is tisztos képviselője. — egyenetlen életműve a hagyományos naív szemléletű magyar epika jellegzetes kései terméke.

Derűs humorral idézte fel a századelő diákszokásait, tréfáit, szertartásait; a sárospataki és pesti tanulóévek emlékeit. (*Pataki diákok*, 1926; *Az őstdiák*, 1930.) Világháborús tárgyú könyvei sorából kiemelkedik életművének egyik maradandó értékű alkotása, a *Cs. és kir. szép napok* című satirikus-humoros regény. A bécsi cs. és kir. sajtóiroda gúnyos, szellemes rajza nemcsak a Monarchia korlátolt katonai gondolkodását, de az egész elavult szellemét is megörökíti. Néhány regényében otthoni emlékei nyomán jár: a tiszaháti tájak szegényeinek sorsából veszi tárgyát. (*Hé, kozákok!*, 1925; *Régi ház az országútnál*, 1929.) Fékezhetetlen, nagyerejű hőseinek vad virtuskodását, kurucos hetykeségét eposzi arányúvá növeszti, így akarván történelmi távlatot adni szilaj úr-ellenességüknek és lázadó keserűségüknek. A *Hé, kozákok!* a tiszaháti szegénység legendává színezett és növesztett képe, családi emlékekből megalkotva. Megférhetetlen, izgága természetük miatt nevezik az itteni szegényeket kozáknak; nyomorúságuk elől menekülve megjárják Amerikát, visszatérve újra a nagybirtok fojtogatja őket. Együtt mennek dolgozni bányába, erdőbe, vasúthoz, vagy halászni az őszi mélabújú Laborehoz. Kozákjait rettentő erejű, halálraszánt hősöknek rajzolja, munkába is úgy zúdulnak ki szeke-reikkel a faluból, mintha harcha indulnának, vad dalokat rikoltva, s éjszaká-

kon át tartó, földet döngető dárídóikban is a magukat pazarló féktelen szenvedély tombolásában jelennek meg. Átkozódva, fenyegetve kiáltanak halált az urakra, s emlékeznek meg Rákóczi és Kossuthra, keserű indulataikat szítja az a tudat, hogy „ezek a földek valamikor a miénk voltak” —, most pedig „a határba minden rét, szántó, erdő a grófoké”. A kozákok szilaj lázadása azonban, azután, hogy a gyűlölt kasznár házát felgyújtják, az író békéltető szándékai szerint megtörik, — a rettenthetetlen főkozák is tisztességtudó öregemberré szelidül. Ha a múltból beszél Komáromi, lázító ürelenesség szól belőle, ám a jelenhez érve elnézővé és megértővé hígul írása. Németh László írja róla, hogy „kuruc Zemlénben és kuruc 1700-ban, de labanc az írásai egyetemében”.

A kurucvilágot feltámasztó eposzi hangulatú, csataleírásokban és elszánt harcokban bővelkedő regényei is a bújdosó szegénylegényeknek, Buga Jakabnak és Zöld Demetereknek állított emléket s a hódító, harácsoló „darulábú” németre szórta rettenetes átkait. Kuruc-történeteit romantikus nagyításban adja elő — szélsőségekben járó képzeletét a régmúltban semmi sem fékezhette. Szereplőinek nincs egyéni arca és jellemvilága: egy-egy történelmi vagy anekdótai humoros vonást keltenek életre; a vékonyszálú cselekményt elborítják az egymásra torló vérzivataros epizódok. Mert a kuruc-regényeknek az a fő jellemzője, hogy írójuk tobzódik a harci mámorban. Kurucait hányja-veti a méreg, fojtogatja a hazafiúi keserűség — a regények a földig-sújtó bánat és a fékevesztett vigasság jeleneteit cserélgetik. Jellemző képe, hogy a kuruc csapatok mint csodavilágba illő mesék emberfeletti hősei a táj minden szegletéből előzúdulnak és ijesztő üvöltéssel, haragtól toporzékolva csapnak le a labancokra s a kétségbeesésbe ájult vidék fölött felrikolt a szívtépő és siralmas nóta: Hát az anyád él-e még, Hát a fia ép-e még? ... Esze Tamás, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás és a többiek is mind, a kóbor talpasok, keserűszájú katonák, éheshasú szegénylegények, keservesen dühöngő és átkozódó kurucok; csak indulataik vannak, életelemük a bosszúállás s a kegyetlen harc.

Föltűnnek regényeiben az ágrólszakadt kóbor szegénylegények is, akikhez különös vonzalom fűzi; komikus alakoknak rajzolja őket, de a humoros színezetben megcsillantja a tragédia elemeit is. Ezek a különö, országutakat járó, együgyű figurák életet semmibevevő rezignációjukkal, teljes kiszolgáltatottságukkal a magyar sorsot, a pusztító szegénységet jelképezik, annak a gondolatnak tragikomikus jelképei ők, ami Komáromi egész életművét átítatja és búsongó szemléletét magyarázza: a magyarság sokra képes, de célját soha nem éri el.

Komáromi János regényeinek mindig megragadóbb az előadási módja, mint amit a világról, hősei sorsáról mondani képes volt. Meghatott érzelmessége, emlékező hangja és virtuosus, fenyegető, tüzes magyarsága a múlt idézésében érvényesülhetett. Az „öt folyó” zempléni tájának szomorkás,

őszi hangulatát néhány szép könyve eredeti módon festette és ez a lírai hang örzi a nevét.

ZILAHY LAJOS 1891 március 27-én született Nagyszalontán, apja közjegyző, anyja dunántúli földbirtokos lánya volt. A budapesti egyetem jogtudományi karán doktorátust szerzett; háborús versekkel és az Apolló-kabareban előadott sikeres egyfelvonásos színdarabokkal tűnt föl. A huszas évek elején a Magyarország című napilapnál dolgozott, majd a harmincas években ugyanezt a lapot szerkesztette. 1935 áprilisában két cikkével indult meg az Új Szellemi Front vitája. Szerkesztette (1940–44) a Híd című képes hetilapot. A negyvenes évek elején minden vagyonát a kincstárnak adományozta, azzal a kikötéssel, hogy ezt a vagyont „a magyar ifjúság magasabbrendű, magyar és igaz értelemben vett keresztény szellemű nevelésére fordítsa”. Ebből az alapításból létesült a Kitűnők Iskolája. 1945 után közéleti szerepet vállalt; majd 1947-ben elhagyta az országot. Az Északamerikai Egyesült Államokban él.

Pályája a siker biztos útján haladt előre; korán kivívta a hivatalos irodalom elismerését. Első kötetét (*Versek*, 1916) Beöthy Zsolt méltatta, *Süt a nap* című színdarabja akadémiai jutalmat nyert, és társadalmi jelentőségéről Herczeg Ferenc mondott dicsérő szavakat. Már 1925-ben tagja lett a Kisfaludy Társaságnak, ahova ekkor még egyetlen „nyugatos” sem juthatott be, 1926-ban a Pen Club főtitkárává választották, majd a Budapesti Hírlap szerkesztőségébe került, ahol Herczeg Ferencsel dolgozott együtt. Pályája később is mindig érintkezett konzervatív hivatalossággal, műveire jellemző volt a „hatalomvédte bensőség”, de nem azonosult sohasem az epigon irodalom parlagiságával és korlátolt „úri nacionalizmusával”. Érzékenyen követte az idő változását és a „békés forradalmat” követelő társadalmi reformmozgalom egyik legismertebb szereplőjévé vált. A harmincas években a nagyhatalmú Est-lapok szerkesztőségében dolgozott. 1935-ben elindítója a kormányképes reformmozgalom megteremtését célzó sajtóvitának, az Új Szellemi Frontnak, melyhez ideig-óráig a radikális népi írók egy része is nevét adta. Irodalmi hetilapja, a Híd is az egyeztetés és kibékítés módozatait kereste és beköszöntésképpen jellemző módon a Napkelet hagyományához kapcsolódott. Közéleti szereplésére és műveire kettősség nyomta rá a bélyeget. Bartókot és Kodályt védelmezve vitába szállt Berzeviczy Alberttel, beleszólt az Ady-vitába (Toll, 1929. júl. 21), ámde magasztaló érvei is Ady kicsinyítését szolgálták; megértéssel közeledett a feltörő fiatal írónemzedékhez, jelszavakat kölcsönzött a népi íróktól, de Gömbös Gyula számára igyekezett szellemi hátvédet szervezni. Egynémely vezércikkével sikerült kivívnia a szociális kérdések iránt fogékony „középosztályi” és kispolgári körökben a „magyar sorskérdések” bátorhangú publicistájának rangját. De a kor válságtüneteivel foglalkozó írásai sehol nem érintik a társadalmi berendezkedés alapjait, és jobbára rugalmas tájékozódó-készségről tanúskodnak.

Sok mindent elárul: az életmű belső tisztázatlanságát fedi fel, a szereplés-vágyat világítja meg, hogy szociális tartalmú bírálata nem épül hozzá szervesen életművéhez. Regényírói képességeit és színpadi jártasságát több méltán sikeres műve bizonyította, ugyanakkor gyakran dolgozott magasabb becsvágy nélkül, alig titkolt szórakoztató célzattal. Gyakran beírta a romantikus történet, hatásos színezés könnyű eszközeinek alkalmazásával. Az éme lyítő érzelgősségbe fulladó szerelmi bonyodalom rajzát éppúgy megtaláljuk művei sorában (*Halálos tavasz*, 1922), mint a stilizált misztikát, eltökélt titokzatoskodást nyújtó tragikus történetet (*Valamit visz a víz*, 1928) és az ügyes fordulatossággal, szemkápráztató környezetrajzzal és riportszerű eljárásokkal dolgozó divatregény műfaját (*A jegyverek visszanéznek*, 1932). Színpadi sikereit is részint a jellegtelen polgári középfajú dráma s a vígjáték és bohózat mutatós formáinak alkalmazásával érte el. (*A jégcsap*, 1923; *Hazajáró lélek*, 1923; *Csillagok*, 1925; *Világbajnok*, 1927; stb.) Zilahy Lajos a hagyományosabb történelmi tudatú középosztálynak és életét, eszméit mozgékonyabban változtató kispolgárságnak az írója, — műveiből a magyar közep-rétegek e századi élete tárul elénk, enyhén csípős társadalomkritika és enyhítő megoldásokat csillogtató, elnéző együttérzés sajátos ötvözetében. Stílusában az impresszionizmus és realizmus eszközei elegyednek; műveiben mindig a színes, érdekes mese kerekedik fölül, és a mélyebb mondanivalót gyakran áldozza fel az erotikus színezetű szerelmi bonyodalom kedvéért.

Első írásai kisebb igényűek, de a maguk műfaji keretében megállják a helyüket: pontos megfigyelés, érzékletes rajz és finom melankóliájú hangulat Jókai és Herczeg követőjének mutatják, de ezt a hagyományosabb előadási módot az impresszionizmus lágyabb tónusai élénkítik. (*Szépapám szerelne*, 1922; *A ezüstszárnyú szélmalom*, 1924.) A múltból beszél, csupa szelíd jóságot, szépséget lát és idilli tiszta szerelmeket. Igazi mondanivalójához a *Süt a nap* című színdarabjával érkezett (1924). A *Süt a nap* a népszínművek modern változata, a társadalmi osztályok közeledéséért szót emelő, korszerű, nemzeti-keresztyén ideológiát színre vivő tézis-dráma. Föl kell adni az előítéleteket, mondja a darab, a társadalmi osztályoknak találkozniuk kell, másként az elszegényedett középsőosztály nem tarthatja fenn magát. Megszépített falukép gyönyörködtetheti a gyanútlan, szép mesére vágyó nézőt és ez az idillizmus nem idegen a konzervatív népnemzeti irány eszmeiségétől, vidék-kultuszától sem. Némi reális magva van ennek a darabjának is: a középosztályi életforma megingásának rajzával jelzett valamit a megváltozott történelem, az új kor szak valóságos hangulatából is. Az operettszerű idilli könnyűség, paraszthő sének eszményítése és a mindent jóra fordító befejezés hamisan csengő idillje azonban a hivatalos politika szellemével hangzott egybe. Ahhoz értett, amihez kortársai közül kevesen: az igazi irodalom látszatát keltette, igazat is mondott, de hamis koncepcióba ágyazva. A *fehér szarvas* (1927) című színműve más oldalról, de ugyancsak a társadalmi beolvadás szükségét hangoztatta. A dzsent-

ri politika honmentő illúzióit, ábrándosságának öncsaló mivoltát, a nagy gesztusok ürességét mutatta meg, sőt keményen bírálta is, de elnéző, megértő szeretettel, mert ezt az életstílust veszendőségével együtt a magyar faji karakter megtestesülésének vélte. A mulatós, szertelen dzsentrinek mutatós külsőségeit mindig fénnel vonta be — ebben Herczeget folytatta —, bukásának magyarázatát is rokonszenves emberi gyengékben, a lobbanékony természet, könnyen hívó lélek önmagát pazarló tulajdonságaiban ismerte fel. Tragikussá nagyította azt, ami már rég nélkülözte a tragédia fenségét, egy életforma külsőségeinek elmúlását sorsdöntő történelmi csapás végzetévé hazudta át. Mélyebbre nem nézett máskor sem, de olykor a felület ábrázolásával is jelezni tudta a magyar társadalom válságjelenségeit. *A fehér szarvas* a gavallér és dáridós úri múltat temeti, és a gőgös, hiú ábrándokat megtagadó, az életet előlről kezdő új, dolgos középosztályi típust eszményíti. Legismertebb műve, a *Két fogoly* (1927) a világháború és a hadifogoly-élet regénye. A hadifogolyélet témája háborúellenességről, a szenvedőkkel való együttérzésről is számot adhatott — jobbára azonban az idegen helyszínek és a romantika felületes színezésre, olesőbb eljárásaira csábított. Zilahy mértéket tudott tartani, *Szibéria* (1928) című színdarabja is sok hiteles mozzanatot elevenített fel. *A Két fogoly*-ban egy fiatal házaspárt szakít el egymástól a háború, Takács Péter orosz hadifogságba kerül, szibériai táborban őrli napjait, Almády Miett egyedül maradván, mind nehezebb viszonyok között vergődik és vágyaiban éli tovább a korán megszakadt házasságot. Majd egy újabb szerelembe sodródik, és távolélő férje is lassan beletörődik sorsába: a két fogolyt kiengeszteli az élet. A regény sikerültebb első része bensőséges hangulattal, érzelmes lírával és finom humorral eleveníti meg a háború előtti évek nyugodt ritmusú, semmitől sem zavart középosztályú életét, a társasági és családi együttléteket, a szokások és formák külső arculatát. Ebben a regényben sem állt szándékában, hogy bensőbb, elemzőbb lélekrajzzal keltse életre szereplőit. Nagyobb igényű korfestés sem vezette — az egyenletes és mindig érdekes cselekmény ingereit itt is többre becsülte. Hőseinek külső viselkedését, mozdulatait írta le, ám így is sok jellemző hangulatot és részletet örökített meg. Nagy hatást ért el vonzó asszonyportréival; az érzékeny, finom és szenvedélyes Almády Miett sorsát, szerelmi vágyakozásait és gyötrődéseit élénk színekkel festette. A regény második részét szerelmi történeté zsugorította, és az előkelő társasági élet tetszetős külsőségeinek, csillogó felszínének és a hadifogoly-élet valóságosabb részleteinek leírásán már nem tudott felülemelkedni.

A Süt a nap és *A fehér szarvas* a háború és forradalom utáni új helyzetben kívánt irányt jelölő programot nyújtani. De miközben a történelmi ábrándok ellen küzdött, — e színdarabok egy újfajta illúzió hirdetőivé váltak, a nemzeti összefogás „korszerű” tartalmát vélték kifejezni. *A Süt a nap* jelentése azt sugallta, hogy a társadalmat a parasztság romlatlan ereje frissítheti fel, mert igazi élet csak a falun van, ahol mindig „süt a nap”; *A fehér szarvas*-nak az

a mondanivalója, hogy a dzsentrinek föl kell adni a történelmi vezetős szerepről szőtt képzelgéseit és a hétköznapokba beilleszkedő dolgos polgárrá kell válnia. Az az óhaj és jóslat hangzik ezekből a művekből, hogy új középosztálynak kell születnie a parasztság jobb erőiből és a történelmi hagyományú dzsentri-
ből, mert csak egy fölfrissült középosztály lesz képes a nemzet létkérdéseivel szembenézni. A *szökevény* (1931) című regény, mintegy mindeme illúziók lét-jogát: a társadalmi összefogás és nemzeti egyensúly előtörténetét próbálta ábrázolni a magyar középrétegek e századi életének nagyobb igényű és távlatú rajzában. Ez a regény Zilahy Lajos társadalmi eszméinek, fejlődésről vallott gondolatainak foglalata; tartalmazza mindazt, amit a közelmúlt történelméből összegezett és intelemként a nemzet jövődő lehetőségeiről mondani akart. Komlóssy István a nemesi eredetű vidéki polgárság lázadó, elégedetlen típusát eleveníti meg — azt a réteget képviseli, mely őrzi még 1848 hagyományát, de hangzatos ellenzékieskedéséből már csak parlagias Habsburg-ellenes frázisok teremnek. Az ifjú Komlóssy vállalja apja politikai örökségét; egyetemi hallgatóként a függetlenségi mozgalom soraiban harcol a nemzeti célokért. A fronton is lázadó magatartású, elveszíti tiszti rangját; a harc-térről megszökik, börtönbe kerül, ahonnan majd a forradalom szabadítja ki. Forradalmi szereplésében, — csalódásaiban és kudarcaiban az író mondani-valójának lényegét ismerhetjük fel. Komlóssy mellé áll a forradalomnak, elsősorban azért, mert megvalósítja, majd védelmezi is a nemzeti függetlenséget; híve a társadalmi haladásnak, elismeri egy szocializmussá átértelmezett polgári demokrácia szükségét, mivel ezt a megújulást a történelem amúgyis rákényszeríti az országra. Az írói szemlélethől következik, hogy minden bizakodásért, a nemzet jövőjén aggódó reményeiért nagy árat kell fizetnie. Zilahy magányossá és tragikussá fejlesztette Komlóssy alakját, hogy az ő sorsával igazolhassa regénye eszméjét: 1918—19-ben nemzeti érdek és forradalom nem találkozott, és hőséne el kellett pusztulnia, mert mélyen és fájdalmasan beleivódott, magyarságának tudata. A forradalom kitörését sem társadalmi feszültségeknek, szükségszerű következménynek tekinti az író, hanem „történelmi hegyomlás” eredményének — a forradalmat nem a nemzet vívta ki, hanem a háborús anarchia, a társadalom szétesése csapásként hozta az országra. Zilahy figyelmeztetésnek is szánta regénye tanulságát: ezután a szocializmussal már számolni kell, és mivel visszaszorítására nincs mód, szembe kell nézni a történelem elkerülhetetlen fejlődésével, a magyarság sorsát be kell kapcsolni ebbe az új áramlatba. A *szökevény* az arisztokráciáról is ítéletet formál, gicces mellékízekkel: a forradalom idején Komlóssynak a szülővárosából ismert elérhetetlen Palmery-Ahnberg grófnő lesz szeretője, miután előbb kastélyukat védte meg lovagiasan a népharag elől, férjét pedig a forradalom börtönéből kiszabadította. A középosztály és arisztokrácia viszonya azonban csak addig tart, ameddig a forradalom rendkívüli ideje ezt lehetővé teszi. Ez a közbeszótt szerelmi idill elárulja azt a készséget is, hogy Zilahy

még ún. komoly mondandói közben sem vetette meg a könnyű sikerrel járó szerelmi szenvedély rajzát, de arról is felvilágosít, hogy az arisztokrácia zárt világának, előkelőségének megcsillogtatása nem mentes a nosztalgia színeitől sem. Zilahy megigézettje az előkelőségnek: noha bírálja, mégis fölnéz az arisztokráciára, választékosságát tiszteli, kiváltságaiban maga is osztozna, ha éber tudata nem figyelmeztetné minduntalan a „nemzeti író” kötelességeire. Komlóssy mihamar kiűzetett abból a világból, ahová a grófnő szeszélye és az író nagyon is kétértelmű társadalomlátása vitte, hogy mindenből kiábrándultan a megszálló hatalom katonáinak kezétől pusztuljon el. A regény hőseben Zilahy „ideáltípusát” mintázta meg; néhol realisabban, másszor csak riportszerű vázlatossággal a nemzetért magát felelősnek érző úri magyar karaktert ábrázolta benne, a középosztály képviselőjét, akit hazafiúi lelkesedéséből és jobbra törő eszméiből háború és forradalom semmizett ki. Bizonyos mérvű józan szemlélet nyilatkozik meg abban, hogy Zilahy igyekszik számotvetni a történelmi adottságokkal — amikkel a „középosztály” nem számolt és átokkal, nacionalista handabandázással szeretett volna elúzni. De miként hőse — az író is tűz és víz elegyítésével kísérletezett, antagonisztikus „kettős kötöttség” rabjaként: a polgári demokrácia vívmányainak minimumát úgy szerette volna beolvasztani a nemzet életébe, hogy az úri középosztály háborítatlanul megőrizhesse a maga nagyobb jussát. Ezért lett életműve langyos apologétika: szociálisan korszerű szórakoztató irodalom, mely egy többre hivatott író öncsonkító korlátozásait leplezetlenül elárulja. Ez a szemlélet nyilatkozik meg a középrétegek sorsával foglalkozó többi regényében is (*A lélek kialszik*, 1932; *A földönfutó város*, 1939). *Fatornyok* (1943) című színdarabjának burkolt antifasiszta célzatossága a Blut und Boden jelszóval szegült szembe, és az igazi hűséget, a szülőföld szeretetét vallotta, de ez a szülőföld a kúriáké és az elveszett ősi birtoké. *Ararát* (1947) című regénye külsőre nagyszabású korrajz és éles társadalomkritika, a magyar arisztokrácia leleplezése. A regény „kétes realizmusa” azonban, minden látszat ellenére, a felszínen marad, anekdotákat és pletykákat mesél el színesen, ötletesen és nyeglén, nem tartózkodva a pornográfiától sem. Ez a regény, mely nem sokkal az író külföldre távozása előtt jelent meg, egy sokat változó, egyenetlen, de jobbára mindig a tetszetős elbeszélést, stiláris csillogást, könnyű sikert kereső író önleleplezése.

FÖLDI MIHÁLY (1894 Budapest — 1943 Budapest) nyugtalan szellemű, sokat kísérletező íróból vált nagysikerű, rutinos technikájú művek polgári ízléshez idomuló alkotójává. Korai fellépése — 17 évesen keltett feltűnést —, naturalista módszerű novellái (*Peterzilka bácsi*, 1914) és első regényei (*Sötétség*, 1918; *Szahara*, 1920) hivatott írónak tűntették fel; jó megfigyelőnek és elmélyedt gondolkodásra is fogékonynak mutatkozott. Kutató, intellektuális nyugtalanságot hozott a kor magyar prózairodalmába. Igényes lelkiismeretességét kezdetben a polgári társadalom elleni lázadás tüzelte, — első művei-

ben reális problémákkal viaskodott, és az élet általános kérdéseire igyekezett választ fogalmazni. Felhasználta a modern lélekelemzés módszerét és eredményeit, művészi tanulságokat merített a filmből, az új riportregényből, és Dosztojevszkij volt első írásainak egyik felismerhető ösztönzője. Kontemplatív, racionalista és etikus hajlamú író; nyugtalanságára mi sem jellemzőbb, mint hogy a korabeli francia irodalom hatására kísérletezett a kisregénnyel, írt gyors sodrú, izgalmas hatásokat felhasználó lélektani kalandregényeket is. A bölcselkedő leírásokat és nagy műveltséganyagot később már egyre gyakrabban próbálta érdekes, izgalmas cselekménnyel és freudista színezetű erotikával keresztezni. Előbb a lélek rendkívüli kalandjaira igyekezett fényt deríteni, több művében ábrázolta, hogy az összeütközések és tragédiák magyarázatát az élet, az emberiség megosztottságában, kettéhasadásában: az értelem s erkölcs, valamint a spontán, ösztönös élet ellentétében kell keresni. (*Sándor és Sándor*, 1924; *Az utolsó álarc*, 1928; *A csábító*, 1928.) Az emberi tragédiákban ez a földoldhatatlan kettősség húzódik meg. A világos gondolat hasztalan törekszik rendteremtésre és harmóniára: az ösztönös hangoltságú, alantas életet a jóra irányuló gondolat sem képes megváltani. Ez a lélektani dualizmus egy újfajta végzetességben, naturalista-lélektani vízióban támadt életre. Pessimista színezetű műveiben a lélek sérültjei, titokzatos bűnökkel terhelt, roncsolt életű emberek jelennek meg; fantasztikus szörny-világ tárul fel, melyet irracionális erők irányítanak. Az életet durva küzdelemnek és veszélyes káosznak, alávaló indulatok, szennyes ösztönök kavargásának látja, és benne az emberi sorsot alárendeltnek, veszendőnek és hiábavaló küzdelemnek. Csak a szent emelkedik az átlag fölé, a kivételes élet, mely fölfogja a végtelen sugallatait és egyesül az isteni kegyelemmel, — ez a gondolat alkotja a huszas évek végétől regényei fő mondanivalóját. Földi vélekedése szerint az életet az elháríthatatlan bűnök mérgei járvák át, a földön a romlás virágai virítanak, és e mérgezettségben, a bűnöknek ebben a tömkelegében fő szerep jut a démonikus tudatalattinak, az embert csődbe juttató ellenőrizhetetlen szenvedélynek, a váratlan katasztrófának. A bűn mindenütt jelen van és megfertőz mindent, s ez főként abban nyilvánul meg, hogy az ember hazugságban él: mindennapjainak álarca mögött titkok rejtőznek. Hőseit titokzatos és veszedelmes lényeknek rajzolja, akiknek élete beteges action gratuitek sorozatából áll: énük kettéhasad, elvesztik uralmukat önmaguk fölött és ez okozza bukásukat. Így fordul át indulásának tolsztoji, dosztojevszkiji, ibseni ösztönzése és lázadó magatartása egy sémaszerű bölcselkedés bőbeszédű közhelyeinek ismételtetésébe, mely a transzcendens erőkkkel egyesülő kozmikus ember ideálját az egyetlen megváltás lehetőségének jelöli. Írói becsvágy és művészi rátermettség ellentéte életének e teljes világképét közvetítő nagy vállalkozásaiban lepleződött le és jutott kudarcha. A vallásos metafizika, spirituális világkép modern regényeit akarta megírni, hogy hűen felfedje a kor válságát és teljes emberi megoldást is nyújthasson (*Kádár Anna*

lelke, 1931; *Isten országa felé*, 1932; *A meztelen ember*, *A lázadó szűz*, 1934). Új miszticizmust, idealista világnézetet hirdető művei azt vélték igazolni, hogy az elfajult életű modern korban a világ isten és a sátán küzdőterévé vált, és csak a hit teremthet harmóniát a társadalom s az egyén életében.

A lélekelemzés eszközeit is a metafizikai spekuláció szolgálatába állította: hősei, mint Kádár Anna és Korn Klotild, kettős életet élnek. Egy reális — bűnökkel terhes — mindennapit és egy másikat, melyet a láthatatlan, transzcendens erők, isteni sugallatok irányítanak. Földi koncepciója nem kevesebb volt, mint bemutatni: miként halad az emberiség az ördög uralma alól isten országa felé. A siker érdekében filozófiai és szociológiai eszmefuttatások betétjeit illesztette regényeibe, igen sok szereplőt mozgatott és azokat különböző országokban vonultatta fel; megidézte a kor nevezetes személyiségeit, államférfiakat és művészeket. Végül sohasem feledkezett meg arról sem, hogy a divatos „filozófiai regény” sem állhat meg hatásvadászó izgalmak, a kor riportregényére emlékeztető izgalmas és tetszetős fordulatok, valamint túlhangsúlyozott erotikus jelenetek nélkül. Magasztos elszánásait a nagy koncepciójú gondolati regény megalkotására a művek nem hitelesítették és nem váltották valóra. A misztikus világkép merev, gépiesen alkalmazott tételei belső hitel nélküli regények alkotásához vezettek — méltán nevezte Németh László egyik legsikeresebb könyvét, az *Isten országa felé* címűt „transzcendens ponyvának”. Élete fő művének szánt trilógiája után a belső hitel hiánya és az aránytalanság még szembeötlőbb módon jelentkezett. Megelégedett a külsőleges bölcselkedő és lélektani fogások alkalmazásával, korábbi témáinak egyre sekélyesebb újraköltésével, mind többet áldozván a komoly hangú szórakoztató polgári divatregény oltárán (*A miniszter*, 1938; stb.). Életműve, bár nem nélkülözi a tehetség jeleit, mégis elavult: világképének konzervatív-spirituális tartalmaért, túlfeszített hamis dualizmusáért, a kozmikus ember eszményéért, a fölhígult tartalomért nem kárpótolnak egyes elevebb részek.

MÉCS LÁSZLÓ, katolikus papköltő; indulása ígéretes volt: a huszas évek erkölcsi megújulást hirdető „emberirodalmá”-hoz hasonlatosan békéről, emberiességről, testvérriesülő szeretetről énekelt szélesen ömlő trochaikus lejtésű verseiben. (*Hajnali harangszó*, Ungvár, 1923; *A rabszolgák énekelnek*, Berlin, 1925; *Vígusztaló*, Berlin, 1927.) Első kötetét a „földi szenvedésektől millió sebből vérző emberi Szívnek” ajánlotta, és a pályakezdés éveinek költészetét áthatotta az emberi egység érzelmes, sokhelyütt érzелgős eszméje: „Minden emberben önmagad szeressed: közös nagy tenger cseppjei vagyuk” (*Emberök vagyunk!*). A háborúban meggyötört emberhez szólt, és lázító, forradalminak ható prófétalással írt a szegények életéről, a nyomorról; látványos együttérzéssel fordult a munkáshoz, paraszthoz és a szenvedő esetekhez (*A nyomor balladája*, *A munkás ünnepel*, *A paraszt*). A rapszodikus szerkezet, újszerű szófüzés, némelykor a szimbolizmusra emlékeztető stílus,

a gyakori kölesöznzés Ady lírájából – kivált az első években jelezte, hogy tudomást vett a költészet új fejleményeiről, de azt is, hogy ez a frisebb hang nem igazi átélésből származik. A modernebb kifejezés a nyelvi eszközök korlátozott újszerűségében, a szófűzés és igevonzatok ritkább változataiban érvényesült és nem a mélyebb szemléletből eredt. Ugyanígy a külsőséges Ady-hatásról tanúskodó élet-mámor és halál-hangulat is jobbra a felületen maradó, tetszetősre kidolgozott témáinak számát növelte. Stílusa egyre inkább harsozóvá és szónokiassá vált, barokkogan túlbujánzóvá, gyakran folyamodott a hatásos kiélezés és fordulat csillogó megoldásaihoz. Bőbeszédűen áradó versei minduntalan képzavarba tévedtek, a dagályos nagyotmondás frázisait ismételték („csókipac-s-tenger közepén csobog a gyönyörű patak” – írja egyik versében). Költészete fokozatosan felhígult, érzelmesen és giccesen a közhelyeket cicomázta, és a pályakezdet egy-két őszintébb szociális gondolatát felváltotta a társadalmat megjavító vallásos szeretet eszméinek mind üresebben csengő ismétlése. (*Üveglegenda*, 1930; *Legyen világosság*, 1933; *Élőket nézek*, 1938.) Lírájának csekély a hitele: folytonosan az élet ún. nagy kérdéseiről írt és szónokolt, de mindenre belső megindultság és érdekelttség nélkül, a készen kapott szólamokkal visszhangzott.

KÖRMENDI FERENC (Budapest 1900 –). A *Budapesti kaland* (1932) avatta sikeres íróvá: nevét egy nemzetközi regénypályázat tette ismertté és divatossá, könyvét számos nyelvre le is fordították. Intellektuális igényű kaland- és karrier-regény a *Budapesti kaland*: mindaz föllelhető benne, ami az izgalomkeltés, olesó népszerűség fogásának számít. Tagadhatatlanul érzékeltet valamit a háború utáni főváros kispolgári fiatalságának válságos életéből, a társadalmi bomlás tüneteiből, helyenként még az is sikerül az írónak, hogy a bizonytalanság és céltalanság érzését elhíthető módon örökítse meg. Jellemző azonban – és nem csupán erre a regényre, hanem az intellektuális bestseller típusára is – hogy a reális részletek végül is a feloldó és megnyugtató happy end ábrándvilágába, a nagyvilági karrier ponyva-hangulatába vesznek bele. Illyés Gyula bírálata is a *Budapesti kaland* társadalmi hazugságát vette célba: „Körmendi Ferenc regénye polgári regény. . . a mai társadalmi regény egy érdekes fajához tartozik, ahhoz a legegyszerűbben tán középeurópai polgári regénynek nevezhető zavaros irányzathoz, amely az ideológiai kutyaszorítóba jutott kispolgárság helyzetének megfelelően, ügyesen kever még a legkiáltóbb giccshez is bizonyos reális, korszerű, nyugtalanító elemeket. A legegyszerűbb módszere ennek a regényirodalomnak az, amidőn az író a külszínt, a felületet szinte túlzott alapossággal rajzolja, úgy hogy az olvasó első tekintetre azt érezheti, hogy valódi élettel áll szemben. . . többé-kevésbé hű rajz a mai kispolgári életről. . . megjelenik egy-két alak, szintén az élethől véve. . . megindul a cselekmény és. . . halad valami kétségtelenül hazug ábrándú világ felé, amely felett Szomaházi szelleme leng. Körmendi Ferenc eltalálta, miről álmodik a kispolgár.” A bizonytalan jövővel küzködő háború

utáni nemzedék sorsának ábrázolását kísérelte meg *A boldog emberöltőben* (1934); a *Találkozás és búcsú* (1938) iskolapéldája a mutatós utánérzésnek: a modern polgári irodalom témáit, hangulatait, eszközeit hígítja lektúrré, megőrizve a gyanútlan olvasóban azt a hiedelmet, hogy igazi irodalommal van dolga.

A regény bőségesen adagolja a titkot és csodát, a helyszínek — egy Nápoly melletti szigetnek — sejtelmes varázslatait, de a mítoszba, izgató fűszerként, mindig belevegyít annyi fölényes kiábrándultságot, melodramatikus érzelmességet és mámoros erotikát is, amennyit a műfaj jól bevált szabályai megkövetelnek. A följazott titokzatosság („A titok. . . ötlött fel gondolatomban a szó és ekkor csalhatatlanul biztosan éreztem, hogy üzenetet kaptam abban a pillanatban valakitől, akit nem ismerek, valamiről, amit nem tudok megközelíteni, valahonnan, időben s térben elérhetetlen távolságból, az idegenből” 8. l.), a végzetes bűnhődés lidércessége s a szorongó nyugtalanlás azonban a giccses szerelmi történetnek jobb esetben idegeket borzoló kerete, gyakorta viszont egyszerűen szemfényvesztő „modern” trükkök sorozata. Az író igen könnyen hárit el minden akadályt maga elől azáltal, hogy a képtelen véletleneket tetszés szerint alkalmazza, amikor a hatás megkívánja. A modern regény elorzott eszközei a *Találkozás és búcsú*-ban a szórakoztatás tartozékaivá válnak, s a gondolatiság pedig a közhelyek színvonalára süllyed alá.

Körmendi Ferenc a felszabadulás előtt elhagyta az országot, és azóta is külföldön él; az 1948-as könyvnapon még szerepelt az *Így kezdődött* című fasizmus-ellenes regénye.

GULÁCSY IRÉN Pálffy Jenőné (Lázárföldpuszta 1894 — Budapest 1945). Már indulásakor föltűnést keltett erős egyénisége, képzeletének és nyelvének eredeti színe, de a jószemű kritika nemcsak Móricz és Szabó Dezső hatását vette észre, a *Hamueső* (1925) megjelenésekor arra is figyelmeztetett: az író különb mint a munkája. És a tehetség ígéretét igazában csak egyetlen művének sikerült beváltani: a *Fekete vőlegények* tudta úgy ahogy becsvágy és alkotás egyensúlyát létrehozni. A *Hamueső* a román fennhatóság alá jutott érmelléki magyar falu életét festette, néhol erős realizmussal, máshol naturalista, romantikus túlzásokkal, a nyelvi modorosság túlszínező eszközeivel. Inkább a regénybe zsúfolt élmény- és életanyag jogán érdemelt a fiatal író dícséretet, — azt a szándékát, hogy egész Erdély sorsát érzékeltesse, nem sikerült keresztülvinnie, hiába kísérletezett a jelképesességgel, szélsőséges indulatoktól fűtött történettel. Legolvasottabb műve, a *Fekete vőlegények* (1927) történelmi regény. Színes, mozgalmas jelenetekben, a szenvedélyek viharzásában kelti életre Ulászló, II. Lajos és Zápolya János korát; Dózsa György parasztháborúját, a mohácsi vész idejét és az 1526 után következő eseményeket. A kornak úgyszólván minden jelentős személyét fölvonultatja regényében; a történet királyi és primási udvarokban játszódik, de elvezet főúri palotákba és nemesi kúriákba, a végvárakba és kolostorokba, a parasztháború csatatereire és a

mohácsi síkra. Főhőse, a köznemesi származék Czibak Imre, az egyik „fekete vőlegény”, — nemcsak tanúja, de tevékeny részese is az ország sorsát alakító eseményeknek. Az ő példájába foglalja Gulácsy Irén a történelemnek jelenre is érvényes intelmét: a hazát csak az összefogás tarthatja fenn, a szóthúlló erők egyesítése, de ehhez mindenkinek át kell menni a szenvedés és önfeláldozás tisztítótüzén, mert a mártírumban megnemesedett lélekből épülhet a jövő fundamentuma. A kor történelme valóban az erős nemzeti király, a központi egységesítő hatalom hiányát sínylette — erről azonban a *Fekete vőlegények* írója keveset vagy félrevezetőt tudott mondani; 1514 és 1526 azért következett el, mert az idő kiszemelt nemzeti királya, Zápolya János, akinek a legjobbak jártak kezére, gyöngé szláv jellemnek bizonyult, benne „egy elítélt faj gyötrelméhez nyílt ki lázas bűnrózsákkal”. Jószerint mindenért az idegen-vérűeket teszi felelőssé, azok az ország megrontói, udvari cselszövesek fondorlatos bajkeverői; a hatalom igézetében kijátsszák a becsületes szándékot és meggyalázzák a tiszta szerelmet. Ennek jegyében formálta meg főhősét, Czibak Imrét is, akit a „tűzálló, viharbíró” nemzeti eszme jelképének szánt. Gulácsy hitvallása szerint a magyarságnak szenvedés kell, mert halála a nyugalom, s a mártírium vállalása tette a „fekete vőlegényt” is naggyá: egyéni sorsának tragédiája, szerelmének elvesztése edzette hozzá a nemzeti érdekű feladatokhoz, így lehetett belőle „messzevilágító lármafa, Erdély esthajnalesillaga”. A *Fekete vőlegények* a nacionalista elemeket is tartalmazó „tragikus magyarság” képét heroizálja és az önfeláldozó egyéni élet dicsfényével övezi.

Gulácsynak e sikerült alkotása is egyenetlen: vannak szép részletei, eleven epizódjai, de állandó zavart víz hőseinek sorsába, a szerkesztés nagyvonalúságába is a szertecsapongó képzelet, a giccsel érintkező színező romantika, a „nagy, zengő, dühörgő élet” harsány jelenetezése, a képzavartól sem mentes túlfűtött stílus. Monumentális művek alkotására ereje nem volt elegendő, s egész életében alig is találta meg az egyéniségéhez illő feladatot. Pályája e mű után rohamos hanyatlás. A hamis romantika színes és szövevényes eljárásait ismételte, ügyeskedő olvasmányokat, kalandos szerelmi történeteket írt, az izgalmas hatásokat hajszolta. A *Pax vobis*-ban még kísérletet tett a nagy történelmi tabló megfestésére, előbbi művénél is kevesebb sikerrel.

HARSÁNYI ZSOLT (Korompa 1887 — Budapest 1943) a kor divatos műfájának, a regényesített életrajz művelésének köszönhette népszerűségét. Pályája újságírással, színházi lap szerkesztésével kezdődött; írt operettlibrettókat, kuplékat, chansonokat. Fordított is számos operettet, vígjátékot és színpadra vitte Mikszáth Kálmán regényeit. A *Noszty fiú* esetéből készült színpadi átdolgozása száműzte a regény minden társadalmi mondanivalóját, a dzsentrí-bírálatot bohócatszerű idillé enyhítette. A harmincas években tért át az életregény írására, és egymás után jelentek meg Petőfiről, Madáchról,

Munkácsyról, Liszt Ferencről szóló könyvei. Az *üstökös* című Petőfi-regény még tartott bizonyos mértéket, de a többi életrajz mindjobban a külsőséges fordulatok, a magánéleti intimitások szórakoztató és erotikus részleteit hajszolta. Meg sem próbálta, hogy a nagy alkotók, nagy hősök igazi mivoltával szembenézzon: külső adatokat halmozott, életkörülményeket írt meg. Adatait a legkezdetlegesebb írói fogásokkal állította össze regényszerű keretbe. Sikertült azonban azt a látszatot keltenie, hogy olvasóit a nagy dolgok ismeretébe avatja be. Regényei több ponton az irodalmi mezbe öltözött ponyvával érintkeznek.

ZSIGRAY JULIÁNNA könnyed és felületes történeteiben Herczeg Ferenc témáit írta újra, irodalmi becsvágy nélkül; szándéka nem terjed túl a szórakoztatáson: a kor Beniczkyné Bajza Lenkéje volt. Divatos közhelyeket öltöztetett tetszetős formába, a valóságról nem volt számontartható mondanivalója. Egyformán eszményítette a dzsentrit, arisztokratát és a nagyvilágban forgolódó gazdag polgárt. *Szűts Mara házassága* (1933) és *Utolsó farsang* (1934) című regényei a háború előtti évek csillogó dzsentri-könnyelműségét giccsbe hajló, érzelmes álromantikával ábrázolták. Egyik legsikeresebb képviselője a hamis eszményeket nyújtó konzervatív szellemű, úri közönséget kiszolgáló szórakoztató irodalomnak (*Lázadó szív*, 1942. stb.), egyaránt kedvelt írója lehetett a keresztény úri középosztálynak és a nagyvilági élet titkaira éhes igénytelen kispolgári olvasónak.

Újabban életrajzregényeket ír (*A Sugár-úti palota*, 1959; *Ellékozott élet*, 1963).